

Aantalsontwikkelingen van broedvogels in de duinen van Zuid-Kennemerland

STEVE GEELHOED EN BART VEENSTRA

In het gebied dat tegenwoordig tot het Nationaal Park Zuid-Kennemerland (NPZK) wordt gerekend, worden al geruime tijd broedvogels geïnventariseerd. Het gaat hier over de duinen tussen Ijmuiden en Bloemendaal aan Zee. Hoewel de methoden in de loop der jaren veranderden, vormde het in kaart brengen van territoria altijd de basis van het broedvogeltelwerk. Hieruit is een lijvig rapport (186 p.) over de aantalsontwikkeling van de broedvogels sinds 1952 (1) ontstaan, waarvan de hoofdlijnen hier kort worden samengevat.

De eerste inventarisaties stammen uit het begin van de jaren vijftig. Tot en met 1996 is sindsdien in het gehele NPZK 278 keer een gebied(je) op broedvogels onderzocht. De onderzoeksinspanning in de jaren vijftig en zestig was, zeker voor dat tijdperk, verrassend hoog. Het aantal inventarisaties in de jaren zeventig was echter bijzonder laag. Daarna werd de noodzaak van monitoring meer algemeen onderkend en in de jaren tachtig en negentig zijn vele tientallen inventarisaties uitgevoerd. De nadruk van het telwerk lag in de zuidelijke helft van het NPZK, de Kennemerduinen. Hier wordt sinds 1986 een vijftal gebiedjes jaarlijks geïnventariseerd. Al met al hebben tientallen vrijwilligers en een enkele betaalde kracht een schat aan gegevens over de broedvogels in het nationaal park verzameld.

Methode: Schattingen per duinlandschap

Het voorkomen van vogels wordt voor een belangrijk deel bepaald door de vegetatiestructuur. Die vegetatiestructuur is beschreven door Henk Doing (zie

DUIN 95:2, p.7-9). Aangezien ieder door Doing onderscheiden duinlandschap een min of meer eigen karakteristieke combinatie van vegetatietypen herbergt (2), wekt het geen verbazing dat ieder duinlandschap ook een eigen broedvogelbevolking heeft. In het NPZK komen drie hoofdlandschappen in grote oppervlakten voor: Dauwbraam-, Duindoorn- en Fakkeldraslandschap. De begroeiing van deze landschapstypen wordt van oost naar west steeds weelderiger: in het Dauwbraamlandschap overheersen laagblijvende (pionier)vegetaties met hier en daar struweel, in het Duindoornlandschap overwegen struiken en in het Fakkeldraslandschap worden lage vegetaties afgewisseld met struweel en opgaand bos.

Om aan de hand van de gegevens van de steeds wisselende set steekproefgebiedjes iets te kunnen zeggen over de aantalsontwikkeling van broedvogels in het NPZK leek een vergelijking van populatieschattingen per tijdvak de beste oplossing. Voor elke vogelsoort is voor elk tijdvak de gemiddelde dichtheid per landschapstype berekend. Door de dichtheden met de oppervlakte van het bijbehorende landschapstype te vermenigvuldigen zijn (per tijdvak, voor elke soort) totalen per duinlandschap verkregen. Optelling van deze totalen leverde de aantalschatting voor het gehele NPZK.

Analyse: vooraf aan de resultaten..

Dat de aantallen niet constant zijn geweest stond op voorhand eigenlijk al vast. Aantallen worden namelijk beïnvloed door allerlei factoren: bijvoorbeeld jaarlijkse verschillen in weersomstandigheden, veranderingen in de overwinteringsgebieden, verschillen in kennis, ervaring en onderzoeksinspanning van de waarnemers, verschillen in methode en interpretatiecriteria en veranderingen in de vegetatie van het gebied.

Na de vraag "welke veranderingen zijn zichtbaar in de tijdreeks?" volgt als tweede vraag "welke veranderingen zijn reëel en welke zijn mogelijk het gevolg van inconsistenties in de methode?". Na deze schifting komt als volgende vraag: "welke veranderingen stemmen overeen met de landelijke en/of internationale trend en welke wijken af?". Van de soorten die een gebiedseigen aantalsontwikkeling vertonen, dient vervolgens te worden nagegaan of een samenhang met veranderingen in het duinmilieu aannemelijk is.

Resultaat: Ontwikkelingen op lange termijn

Sinds de jaren vijftig zijn ongeveer 120 soorten als broedvogel in het gebied vastgesteld. In de loop der jaren is uiteraard het een en ander veranderd. Sommige soorten zijn als broedvogel verdwenen (bijv. griel, grauwe klauwier), andere hebben zich

De nijlgans is inmiddels overal in het gebied aanwezig als broedvogel (foto: Henk Harmsen).

Het noordelijk deel van het NPZK behoort tot de meest nachtegaalrijke gebieden van ons land (foto: Henk Harmsen).

juist gevestigd (bijv. nijlgans, havik). De soortenrijkdom in de afzonderlijke landschapstypen is echter nauwelijks veranderd. De totale dichtheid in ieder landschapstype lijkt wel veranderd). De dichtheid in het Dauwbraamlandschap is toegenomen, terwijl die in het Duindoornlandschap vrijwel constant is gebleven. In het Fakkkelgraslandschap bleek de dichtheid in de jaren tachtig veel hoger dan in andere decennia, maar waarschijnlijk is dit een artefact; destijds is namelijk een relatief groot aantal (te) kleine gebiedjes geteld, waardoor de berekende dichtheden en de daaruit voortvloeiende schattingen te hoog uitvielen. De dichtheid in de jaren negentig was hier echter eveneens hoger dan voorheen. De tijdreeks van elke soort is vergeleken met diens lange termijnontwikkeling in Engeland. De voor het duingebied karakteristieke ontwikkelingen kunnen als volgt worden samengevat:

1. De soorten van het open duin zijn sinds de jaren vijftig afgenomen;
2. Broedvogels van struweel vertonen een aantals-

toename, vooral in het Dauwbraam landschap; 3. De meeste bosvogels zijn toegenomen, ook buiten het Fakkkelgraslandschap. Deze veranderingen traden vooral op in de jaren zeventig.

Een vergelijking met andere Nederlandse duingebieden is moeilijk te maken. Oud cijfermateriaal is namelijk een schaars goed, Meijndel uitgezonderd (3). De tellingen die daar sinds eind jaren vijftig zijn verricht, laten in grote lijnen echter dezelfde ontwikkeling zien. Struweelvogels namen sinds de jaren zeventig toe. De toename van bosvogels begon weliswaar al eerder, maar werd toch ook vooral in de periode 1973-83 manifest.

Resultaat: Ontwikkelingen in de afgelopen vijftien jaar

Het aantalsverloop van de algemenere broedvogels kan sinds begin jaren tachtig van jaar tot jaar worden geschetst. Zowel het aantal soorten als de aantallen broedvogels per landschapstype zijn gedurende 1982-96 min of meer constant gebleven. Alleen in het Dauwbraamlandschap is het aantal soorten en de totale dichtheid vanaf de tweede helft van de jaren tachtig duidelijk hoger dan voorheen. De aantallen van de meeste bos- en struweelvogels nemen sinds medio jaren tachtig nauwelijks toe. Soorten van het open duin lijken nauwelijks verder af te nemen. In de duingebieden elders in den lande nemen vogels van het open gebied ook nog steeds (langzaam) af. De toename van bos- en struweelvogels daarentegen is in de andere Hollandse duingebieden langer doorgegaan dan in het NPZK (4).

Invloeden buiten het NPZK

Trekvogels hebben buiten het broedseizoen te maken met factoren in Zuid-Europa en Afrika. Zo is de extreme droogte in de Sahel begin jaren zeventig de oorzaak geweest van de decimering van "onze" grasmussen en rietzangers. Ook dicht bij huis overwinterende soorten kunnen te lijden hebben van veranderingen elders. Modernisering en rationalisering van de landbouw heeft het winterse voedselaanbod voor geelgors en veldleeuwrik sterk vermindert. Voor onze standvogels geldt dat strenge winters tot aanzienlijke sterfte kunnen leiden, maar de effecten beperken zich veelal tot de korte termijn (enkele jaren).

De ontwikkelingen van broedvogelpopulaties buiten het NPZK kunnen eveneens van belang zijn voor de populaties in het NPZK. Voor een aantal soorten ligt de duinstreek buiten de kerngebieden van de soort, zodat de aantallen hier sterker fluctueren dan elders. Soms wordt het verspreidingsgebied uitgebreid en vestigt een soort zich in het NPZK (bijv. havik, roodmus).

Invloeden binnen het NPZK

Naast alle invloeden van buiten het gebied hebben zich in de loop der tijd diverse, al dan niet met elkaar samenhangende veranderingen in het NPZK zelf voorgedaan. De opvallendste gebeurtenissen zijn verdroging, uitbreiding van bodembedekkende vegetaties, opslag van struweel, uitbreiding van bos en toename van recreatie. Van het NPZK zijn weinig cijfers voorhanden, maar de ontwikkelingen zullen vergelijkbaar zijn met de ontwikkelingen in de Amsterdamse Waterleidingduinen (5). Aldaar heeft de afname van open vegetaties vooral de laatste dertig jaar plaatsgevonden. De toename van struweel

Vroeger kwam de buizerd alleen in de wintermaanden het NPZK bezoeken. Nu broedt deze roofvogel er al weer heel wat jaren (Foto: Frits van Daalen).

Tabel A t/m D:

Invloed van verschillende veranderingen op de avifauna. De plaats van de soortnaam geeft aan wanneer het effect, toename of afname, een rol speelt: links uitgelijnd (begin van verandering), gecentreerd (altijd) of rechts uitgelijnd (ver gevorderde verandering).

A. Vergrassing	
Toename	Afname
Veldleeuwerik	Veldleeuwerik
Sprinkhaanrietzanger	Sprinkhaanrietzanger
Graspieper	Graspieper?
	Tapuit
	Patrijs
	Fazant
	Holen-, Hout- en Tortelduif
	Ringmus
	Kuifleeuwerik
	Kneu

B. Verstruiking	
Toename	Afname
Grasmus	Grasmus
Roodborsttapuit	Bergeend
Boompieper	
Braamsluiper	
Fitis	
Heggenmus	
Nachtegaal	
Winterkoning	
Roodborst	
Staartmees	
Tijftjaf	
Goudvink	
Tuinfluiter	

C. Verbossing	
Toename	Afname
Staartmees	Groene specht
Tijftjaf	Tijftjaf
Bosuil	Gekraagde roodstaart
Merel	Heggenmus
Vlaamse gaai	Ransuil
Zanglijster	Nachtegaal
Boomkruiper	Goudvink
Grote bonte specht	
Winterkoning	
Vink	
Koolmees	
Pimpelmees	
Glanskop	
Roodborst	
Boomklever	

D. Verdroging	
Toename	Afname
Boomleeuwerik	eenden, futen, rallen
	Rietgors
	Kievit
	Wulp
	Scholekster?
	Paapje?

zette halverwege de jaren vijftig in. In de jaren zestig en zeventig nam het oppervlak loofbos sterk toe. Het bestaande bos dat voorheen als hakhout werd gebruikt, kon zich vrijwel ongestoord ontwikkelen. Op grond van de ontwikkelingen in de broedvogel-aantallen lijken de processen vergrassing, verstruwing en verbossing in vergelijking met andere duin-gebieden in het NPZK eerder begonnen.

Conclusie

Tegenwoordig is het NPZK vogelrijker dan vroeger, waarbij vooral de totale dichtheid is gestegen. De kenmerkende soorten van het open duin (bijv. wulp, tapuit) en soorten van vochtige duinvalleien (bijv. paapje) zijn echter sterk in aantal achteruitgegaan of zelfs uit het duin verdwenen. Soorten van struweel (bijv. nachtegaal) en bos (bijv. grote bonte specht) daarentegen, zijn sterk in aantal toegenomen.

Hoe deze veranderingen meer specifiek met processen als verdroging, vergrassing e.d. samenhangen, wordt samengevat in de tabel. Zo is uit de tabel (A) bijvoorbeeld op te maken dat de veldleeuwerik in eerste instantie van vergrassing heeft geprofiteerd, maar bij toenemende vergrassing weer is afgenomen. Of dat de groene specht bij voortgaande verbossing zal afnemen (C). Of de voorspelde ontwikkelingen inderdaad zullen optreden, zal de toekomst moeten uitwijzen.

Tot slot

Het is te hopen dat vrijwilligers het inventariseren van broedvogels blijven volhouden. Alleen bij continuering van hun inspanningen blijft het in de toekomst mogelijk gebiedsspecifieke ontwikkelingen te onderscheiden van meer algemene veranderingen. Voor een duidelijk beeld van schaarse en zeldzame soorten blijken grootschalige (professionele) inventarisaties noodzakelijk.

Literatuur

- VEENSTRA, B. & GEELHOED, S.C.V., 1997. Aantalontwikkeling van broedvogels in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland (1952-96). PWN, Bloemendaal.
- DOING, H., 1988. Landschapsoecologie van de Nederlandse Kust. Een landschapskaracterisering op vegetatiekundige grondslag. Stichting Duinbehoud/Stichting Publikatiefonds Duinen, Leiden.
- OMMERING, G. VAN & SALM, J.N.C. VAN DER, 1990. Ontwikkelingen in de broedvogelbevolking van Meijndel. Onderzoek naar veranderingen op grond van jaarlijkse inventarisatiegegevens gedurende de periode 1959-1983. Bureau D&K, Leiden.
- VERSTRAEL, T. & DIJK, A.J. VAN, 1997. Vos of grassen? Broedvogels in de Nederlandse duinen sinds 1984. Limosa 70(4): 163-178.
- BOERSMA, S.F., 1996. 50 jaar vegetatiestructuurontwikkelingen in het zuidelijk deel van de Amsterdamse Waterleidingduinen. Gemeentewaterleidingen Amsterdam.

Ir. S.C.V. Geelhoed en Drs. B. Veenstra konden bij de rapportage over het NPZK gebruik maken van de faciliteiten van de afdeling TRB, het huidige team BOO van de productgroep BOIC van de divisie NRC, van NV PWN. Waarvoor dank.